

La pagesia benestant i la crisi del segle xv: reflexions a partir de l'alqueria Cardell de Llucmajor, Mallorca

Well-off Peasant's and the Fifteenth Century Crises. Insights from Cardell's Farm in Llucmajor, Mallorca per Gabriel Jover Avellà*

Universitat de Girona

RESUM:

El propòsit d'aquest article és doble. D'una banda, reivindica la capacitat explicativa de la tradició marxista, i, de l'altra, subratlla la importància que tingueren els processos de diferenciació pagesa en l'origen del primer «capitalisme agrari». L'estudi tracta les primeres llavors d'aquell procés a l'illa de Mallorca durant el primer terç del segle xv, i es decanta per l'anàlisi microsocial, perquè era en l'exploatació pagesa on se substanciava el conflicte entre les exaccions senyorials i el marge de reproducció de la família pagesa. Mostra també que en un context d'increment de la pressió fiscal i feudal i de canvis en els preus relatius dels factors (capital i treball) i de les mercaderies portaren a la tinença pagesa a un procés d'endeutament que la feu vulnerable a qualsevol accident demogràfic o econòmic.

PARAULES CLAU:

Economia pagesa, diferenciació pagesa, transició capitalisme, història medieval, història econòmica.

ABSTRACT:

The purpose of this article is twofold. Firstly, it advocates the explanatory capacity of the Marxist tradition, and secondly it underlines the importance of peasant differentiation processes in the origin of the first "agrarian capitalism". The study deals with the first seeds of that process on the island of Majorca in the first third of the 15th century. It uses micro-social analysis because the conflict between manorial exactions and the peasant family's margin of reproduction was played out in peasant exploitation. The study shows that a context of increased fiscal and feudal pressure and changes in the relative prices of factors (capital and labour) and commodities led peasant tenure to a process of indebtedness that made it vulnerable to any kind of demographic or economic incident.

KEY WORDS:

Peasants economy, peasant's differentiation, Transition to capitalism, medieval history, Economic History.

Recepció: 28/05/2022. Avaluacions: 17/07/2022, 17/10/2022. Versió definitiva: 15/01/2023.

* Gabriel Jover Avellà, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6430-2329>

Nota introductòria

Recentment s'ha engegat una profunda revisió historiogràfica de la depressió baixmedieval, el període comprès entre la irrupció de la Pesta Negra (1347-1352) i el redreç de la segona meitat del segle XV.¹ La nova interpretació considera aquella etapa depressiva com el resultat d'una llarga successió de xocs externs: financers, epidèmics i climàtics.² La resposta i superació d'aquells colls d'ampolla vingué de la mà del reforçament dels drets de propietat i la reducció dels costos de transacció; ambdós canvis institucionals impulsaren la innovació tècnica i l'especialització econòmica que conduïren vers l'expansió i la integració dels mercats. El resultat fou l'arrencada del creixement econòmic modern.³

El nou esquema interpretatiu s'aixeca com una crítica explícita a les explicacions neomalthusianes d'aquella crisi,⁴ i implícitament contra aquelles altres fetes des de la tradició marxista, particularment l'obra de Robert Brenner, encara que no solament.⁵ Tanmateix, cal plantejar algunes objeccions a aquest «nou medievalisme».⁶ D'una banda, l'esquema explicatiu s'ha centrat en els sectors socials i econòmics urbans i mercantils, deixant fora del seu esquema la pagesia que constituïa la major part de la població,⁷ i de l'altra, els conflictes entorn de la desigualtat en la

1. Un breu resum de les diferents interpretacions de la crisi baixmedieval fins a final dels anys 90 es pot trobar a J. HATCHER i M. BAILEY, *Modelling the middle ages: the history and theory of England's economic development*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

2. El nou medievalisme presenta diferents veus, des de la sòlida proposta neoinstitucionalista i smithiana d'S. R. EPSTEIN a *Freedom and Growth*, Londres, Routledge-LSE, 2000; la més heterodoxa de B. van Bavel a *Manors and Markets. Economy and Society in the Low Countries*, Oxford, Oxford University Press, 2010; o aquella que ha incorporat els factors agroclimàtics de B. M. CAMPBELL, *The great transition. Climate, Disease and Society in the Late-Medieval World*, Nova York, Cambridge University Press, 2016.

3. Per explicar la remuntada de la crisi, vegeu les síntesis neoinstitucionalistes, smithianes i boserupianes de J. DE VRIES, «Economic growth before and after the Industrial Revolution», dins Marten PRAK (ed.), *Early Modern Capitalism: Economic and Social Change in Europe, 1400-1800*, Londres, Routledge, 2001, 67-84; i S. R. EPSTEIN, «The late medieval crisis as an integration crisis» dins PRAK (ed.), *Early Modern Capitalism:...*, 25-50.

4. Per exemple, W. ABEL *Agricultural fluctuations in Europe: from the thirteenth to the twentieth centuries*, Londres, Taylor & Francis, 2005; o B. H. SLICHER VAN BATH, *Historia agraria de Europa occidental (500-1850)*, Barcelona, Península, 1974.

5. Els treballs de R. BRENNER, «Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe», *Past & Present* 70-1, 1976, 30-75; i G. BOIS a *Crise du fèodalisme. Economie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle*, París, Presses de Sciences Politiques, 1976. Òbviament, l'explicació de la crisi proposada per la tradició marxista, particularment per aquests autors, anava molt més enllà de la caracterització de l'etapa baixmedieval com un període de depressió econòmica.

6. Les objeccions segueixen en part l'argumentació d'E. M. WOOD, *The pristine culture of capitalism: A historical essay on old regimes and modern states*, Londres, Verso, 1991; i de B. GUSTAFSSON a *Power and economic institutions*, Edward Elgar Publishing, 1991.

7. L'agricultura apareix en el seu vessant emprenedor (innovacions agràries), mentre que la pagesia o bé desapareix o bé actua com un llast per al desenvolupament; vegeu, per exemple,

distribució de la renda han desaparegut del relat històric, quan la distribució de la renda és un dels condicionants de la demanda i l'esmerç (innovació), i per tant de les bases del creixement econòmic.⁸ Per això, les insuficiències metodològiques més profundes d'aquesta interpretació rau en allò que vol explicar: si es margina de la història la major part de la població –la pagesia– i la lluita per la distribució de la renda i els recursos, l'explicació resulta poc convincent, perquè no pot respondre a les preguntes de quins agents socials canviaren les institucions i com ho feren i per què; per què unes institucions propiciaren el creixement econòmic i d'altres, no; o per què el desenvolupament econòmic fou desigual regionalment, i, finalment, quin fou el destí dels perdedors.⁹

El propòsit d'aquest article és doble. D'una banda, la recerca subratlla la importància que tingueren els conflictes en la distribució de la renda i els processos de diferenciació pagesa en l'origen del primer «capitalisme agrari».¹⁰ I, d'una altra, reivindica la capacitat explicativa de la tradició marxista, perquè tracta els agents socials, les institucions i els recursos naturals com a part intrínseca dels processos de producció, reproducció i distribució econòmica, en comptes de tractar-los com a factors exògens o externalitats.¹¹ La discussió d'aquests arguments pren com a subjecte la pagesia benestant del Regne de Mallorca. Entorn del 1500, després de llargs conflictes socials, les pagesies de les regions que conformaven la Corona d'Aragó, principalment a Catalunya i el País Valencià, havien consolidat i ampliat els seus drets sobre el domini útil de la terra.¹² Per les mateixes dates, la pagesia

el llibre d'EPSTEIN, *Freedom and Growth...*; sobre el paper de les pagesies en aquell període, vegeu T. SCOTT (ed.), *The peasantries of Europe: from the fourteenth to the eighteenth centuries*, Londres: Longman Publishing, 1998.

8. Després de la crisi de 2008 s'ha reincorporat la desigualtat en l'explicació «neoinstitucionalista», però segueix absent la qüestió de com es produeix la desigualtat, que implica discutir el tema de la desposseïció o acumulació de renda i riquesa en unes poques persones; vegeu B. MILANOVIC, P. H. LINDERT i J. G. WILLIAMSON, «Pre-Industrial Inequality», *Economic Journal* 121, 2010, 255-272; i el llibre de B. VAN BAVEL, *The invisible hand?: How market economies have emerged and declined since AD 500*, Nova York, Oxford University Press, 2016.

9. Aquestes preguntes les han plantejades B. GUSTAFSSON a «Problemes metodològics de la història econòmica institucional», *Recerques: història, economia, cultura* 36, 1998, 7-34; E. TELLO, *La historia cuenta: del crecimiento económico al desarrollo humano sostenible*, Barcelona, Editorial El Viejo Topo, 2005; i R. CONGOST, *Tierras, leyes, historia: estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*, Barcelona, Crítica, 2007.

10. El concepte de capitalisme agrari adquireix aquí no solament la accepció d'una intensificació en les relacions comercials, sinó també en el sentit marxista d'un procés de desposseïció i acumulació econòmica, en aquest cas de terra; vegeu E. M. WOOD, *The Origin of Capitalism: a Longer View*, Londres, Verso, 1999.

11. Vegeu A. BARCELÓ, *Reproducción económica y modos de producción*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1981; i E. J. NELL, *Historia y teoría económica*, Barcelona, Crítica, 1984; I. MARCO, R. PADRÓ i E. TELLO, «Labour, Nature and exploitation: Social metabolism and inequality in a farming community in mid-19th Century Catalonia», *Journal of Agrarian Change* 20-3, 2020, 1-30.

12. La crisi baixmedieval a Catalunya ha encetat un interessant debat sobre, d'una banda, la naturalesa de la crisi, i, d'una altra, sobre el protagonisme de les forces socials urbanes i comercials en el redreç posterior. El plantejament clàssic de partida es pot trobar a P. VILAR, *Catalunya*

mallorquina havia estat derrotada en dues guerres civils i patí un intens procés de desposseïció de la terra que acumulà una nova aristocràcia terratinent. Els orígens d'aquest procés, però, es poden rastrejar en els processos de diferenciació pagesa que tenien lloc al tombant del 1400. Per a l'anàlisi d'aquest procés s'ha triat l'anàlisi microsocial, perquè era en l'explotació pagesa on se substanciava el conflicte entre la magnitud de les exaccions senyorials i el marge de reproducció de la família pagesa, i, per tant, les possibilitats de seguir una reproducció ampliada o lliscar cap a la pagesia pobre i jornalera.¹³

L'article s'estructura en diferents apartats: en l'apartat següent, es plantegen algunes notes metodològiques sobre la crisi baixmedieval, la sintaxi on s'insereix l'objecte d'estudi: la pagesia. El tercer apartat presenta el material de recerca: els comptes i l'inventari d'una tinença de la pagesia benestant del primer quart del segle XV de la parròquia de Llucmajor. El quart mostra els microprocessos d'acumulació de la pagesia benestant. El cinquè analitza la producció i reproducció de la tinença i com els desequilibris en els fluxos físics (producció/reproducció) es tradueixen i s'amplifiquen en els comptes monetaris. I el sisè mostra els factors que provocaren la fallida d'aquella explotació en un context on convergiren els processos d'especialització agrària, l'increment de la pressió fiscal i senyorial, la inserció en els mercats i el crèdit. Així, la desfeta de la tinença d'Antoni Cardell és un testimoni de la primera etapa de la crisi de la pagesia intermèdia mallorquina que tingué lloc al segle XV.¹⁴

dins l'Espanya moderna, Barcelona, Edicions 62, 1964, 187-212. Per a una revisió de la naturalesa de la crisi, vegeu la síntesi d'A. RIERA MELIS, «Les crisis sectorials asincròniques de la baixa edat mitjana a les ciutats de la Corona d'Aragó», dins L. TUDELA i P. CATEURA (coord.), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma, Illa Edicions-CSIC, 2019, 16-32; A. FURIÓ, «La crisis de la Baja Edad Media: una revisión», dins *Las crisis a lo largo de la historia*, Valladolid, Universidad de Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Científico, 2010, 15-45; i sobre el paper dels nous agents econòmics, vegeu F. GARCÍA-OLIVER, «Continuïtat i canvis en el sistema agrari dels Països Catalans (segles XIV-XV)», *Estudis d'Història Agrària* 27, 2015, 155-183. La resposta a aquestes revisions es pot trobar a G. FELIU, «La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión», *Hispania* LXIV/2, 2004, 435-466; i del mateix autor els treballs recollits a *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2010; i E. BELENGUER, «Una aproximació a la crisi de la baixa edat mitjana a Catalunya», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 24, 2013, 267-296.

13. E. TELLO *et al.*, «From feudal colonization to agrarian capitalism in Mallorca: Peasant endurance under the rise and fall of large estates (1229-1900)», *Journal of Agrarian Change* 18-3, 2018, 483-516; i G. JOVER-AVELLÀ *et al.*, «Socioecological Transition in Land and Labour Exploitation in Mallorca: From Slavery to a Low-Wage Workforce, 1229-1576», *Sustainability* 11-1, 2019, 168.

14. Aquesta anàlisi corre paral·lela a altres on s'ha investigat la diferenciació pagesa i el procés d'acumulació de la terra des d'altres perspectives locals o comarcals pel mateix període: G. JOVER-AVELLÀ, «Endeument, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524», *Recerques* 33, 1996, 9-32; G. JOVER-AVELLÀ i J. PONS, *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'illa de Mallorca, 1400-1660*, Girona, Documenta Universitaria - Biblioteca d'Història Rural, 2012; G. JOVER-AVELLÀ i J. PONS, «Notes sobre resistència pagesa i paisatges agraris en els dominis de Lloseta-Aiamans i l'alqueria s'Estorell, 1428-1532», *Estudis d'Història Agrària* 25, 2013, 125-160.

Un esquema sobre la crisi de la renda feudal i la pagesia

La tradició del materialisme històric ha caracteritzat les transformacions del període 1350-1450 com la primera gran crisi de la senyoria feudal que, en algunes regions, obrí les portes al desenvolupament del capitalisme agrari.¹⁵ La renda feudal era una sostracció complexa, integrada per una punció proporcional al producte agrari brut (delme i tasques), juntament amb altres punccions sobre la possessió i transmissió de la tinença, i que tenia efectes sobre els intercanvis comercials, sobre l'apropiació del valor.¹⁶ La crisi fou deguda, d'una banda, a l'exhauriment de la frontera territorial d'expansió feudal (la via extensiva de l'increment de la renda feudal); i, de l'altra, a la resistència de les pagesies a l'augment de les càrregues sobre la producció, la seva llibertat jurídica i els seus drets de propietat individuals i col·lectius (la via intensiva d'increment de la taxa de sostracció feudal).¹⁷ Endemés, la senyoria havia de competir amb les noves demandes de les comunitats urbanes i les estructures de la monarquia centralitzada, que li disputaven la punció sobre la població i el control sobre el poder jurisdiccional i coercitiu.¹⁸ Les noves institucions no només suposaven un increment de la punció sobre el producte pagès, sinó que podien canviar els preus relatius dels béns i factors, incidint sobre la distribució de la renda, i afavorint o barrant determinades sendes de creixement econòmic.¹⁹

Així, la recomposició de la renda feudal estava atrapada entre les dificultats de repoblar la senyoria després de l'impacte del cicle pestífer iniciat el 1348,²⁰ l'emergència de noves institucions públiques, i la tenaç resistència pagesa expressada en successives onades de revoltes.²¹ El resultat fou un ampli ventall de trajectòries divergents del desenvolupament econòmic. En algunes regions es produïrien el que

15. K. MARX, *El capital* (traducció de Jordi Moners), Barcelona, Edicions 62 - Diputació de Barcelona, 1983-1990, del Llibre I (vol. I), 1983, 273-349, del Llibre I (vol. II), 1983, 9-152, 391-444, i del Llibre III (vol. VI), 1990, 375-410.

16. Vegeu una reconsideració de la naturalesa de la renda feudal a J. DEMADE, «Le système seigneurial ou la transsubstantiation de la valeur d'usage en valeur d'échange». *Geneses* 4, 2020, 76-98.

17. Per a un desenvolupament d'aquesta interpretació, i sempre P. KRIEDTE, *Feudalismo tardío y capital mercantil: líneas maestras de la historia económica europea desde el siglo XVI hasta finales del XVIII*, Barcelona, Crítica, 1994 (1980).

18. Vegeu S. COHN Jr., *Creating the Florentine State. Peasants and Rebellion, 1348-1434*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

19. Els mercats i les polítiques comercials preindustrials eren espais de disputa com palesa el mateix S. R. EPSTEIN, «Town and country: economy and institutions in late medieval Italy», *Economic History Review* 46-3, 1993, 453-477, i des d'una altra perspectiva, E. P. THOMPSON, «The moral economy of the English crowd in the eighteenth century», *Past & Present* 50-1, 1971, 76-136.

20. Per a una anàlisi de les variables demogràfiques i dels nivells de vida, vegeu Ch. DYER, *Niveles de vida en la Baja Edad Media*, Barcelona, Crítica, 1991.

21. R. H. HILTON, *Siervos liberados: los movimientos campesinos medievales y el levantamiento inglés de 1381*, Madrid, Siglo XXI, 1978; i S. K. COHN Jr., *Lust for Liberty. The politics of social revolt in medieval Europe, 1200-1425*, Cambridge-Londres, Harvard University Press, 2006.

podríem anomenar «fracassos exitosos», en què, tot i les derrotes militars, els moviments pagesos aconseguiren consolidar determinats drets sobre la terra; mentre que en d'altres les desfetes portaren la pagesia a una posició cada cop més subordinada que encotillà els seus marges d'acció durant llargs períodes. Però, com han assenyalat diferents autors, la diferenciació econòmica dintre de la pagesia tingué un paper determinant en els processos d'acumulació (expropiació i privatització dels recursos) que foren el bressol del capitalisme agrari.²²

Com podem caracteritzar aquella pagesia medieval? La pagesia era la base de la producció agrària i suposava entorn del 80% de la població total en les societats europees anteriors al 1800.²³ La família pagesa ha estat definida com una unitat domèstica de producció/consum agrari que tenia en la força de treball familiar i el conreu de la terra la base de la seva reproducció.²⁴ Els seus objectius eren satisfer les seves necessitats de consum, la reproducció demogràfica i la reposició dels béns fons (bestiar, infraestructures, arbrat, eines, etc.) i inputs (llavors, fems, etc.) emprats en el procés de producció. Tanmateix, cal afinar una mica més aquesta plantilla.²⁵ D'una banda, internament, la unitat familiar estava travessada per les relacions patriarcales que distribuïen de forma desigual el consum i el treball segons el sexe i l'edat que es reproduïen a escala social;²⁶ endemés, la reproducció de les tinences exigia la cooperació amb la resta de famílies per accedir i manejar un conjunt de serveis i recursos més ampli (pastures i boscos, utilatge, treball, bestiar),²⁷ i estava subjecta a un conjunt d'exaccions i condicions que incidien en els processos de reproducció.²⁸ El gruix, i ciment, de la pagesia estava integrat per les explotacions intermèdies, aquelles que tenien autonomia productiva i reproductiva. Aquestes

22. M. BLOCH, *La historia rural francesa: caracteres originales*, Barcelona, Editorial Crítica, 1978, 213-251 feu un primer plantejament. Però fou R. H. HILTON qui argumentà que la diferenciació social en el si de la pagesia –l'acumulació i desposseïció– fou una de les possibles causes de la formació d'un capitalisme agrari des de sota; vegeu *The English Peasantry in the Later Middle Ages. The Ford Lectures for 1973 and related studies*, Oxford, Clarendon, 1975.

23. T. SCOTT (ed.), *The peasantries of Europe: from the fourteenth to the eighteenth centuries*, Nova York, Longman Publishing Group, 1998.

24. Vegeu l'obra d'A. V. CHAYANOV, *La organización de la unidad económica campesina*, Buenos Aires, Nueva Visión, 1974. Els arguments d'A. V. Chayanov sobre l'economia pagesa eren més complexos dels que a cops s'ha suggerit, perquè la reproducció de la tinença pagesa exigia també la cooperació en els usos de determinats equipaments, com tracta en la seva obra *The Theory of Peasant Co-operatives*, Londres, Tauris & Co. Ltd. Publishers, 1991 (1927).

25. R. E. F. SMITH, *Peasant faming in Muscovy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977; J. TOPOLSKI i A. WYCZANSKI, «L'economia camperola abans i en la primera etapa de la industrialització. Informe general», *Estudis d'Història Agrària* 4, 1983, 7-35; H. BERSTEIN, *Class Dynamics of Agrarian Change*, Halifax and Winnipeg, Fernwood Publishing, 2010; i J. D. VAN DER PLOEG, *El campesinado y el arte de la agricultura. Un manifiesto chayanoviano*, Barcelona, Icaria, 2015; i B. COUSINS, «Social Differentiation of the Peasantry (Marxist)», *Journal of Peasant Studies* 49-7, 2022, 1387-1398.

26. MARCO, PADRÓ i TELLO, «Labour, Nature and Explotation...», 1-6.

27. Vegeu, per exemple, la caracterització de HILTON a *Siervos liberados. Los movimientos...*, 29-32.

28. Vegeu VAN DER PLOEG, *El campesinado y el arte...*, 107-119.

estaven sotmeses a dos tipus de tensions: internes (demogràfiques) i externes (pressions senyorials, fiscals, financeres, etc.); ambdues podien empènyer la tinença familiar en dues direccions. Cap avall, fins a convertir-les en una explotació minúscula (desposseïció) en la qual els seus membres havien de vendre la seva força de treball per assolir la reproducció; o cap amunt, quan les explotacions mitjanes practicaren l'«exclusió competitiva» que comportava l'ampliació de la tinença (l'acumulació de terres), un procés que permetia la contractació de mà d'obra assalariada, i pujar un esglau cap a l'explotació capitalista. Pel que fa a la seva inserció en els mercats, la majoria de les famílies pageses intermèdies tenien un comportament social que s'assemblava a un acordió: podia estirar-se o encongir-se. En determinades conjuntures, intensificaven la reutilització dels béns i factors que produïen, que no significava simplement replegar-se sobre l'autoconsum; en altres ocasions, practicaven una inserció més important en el mercat per ampliar la seva dotació de factors i béns de consum, o bé per pagar dots, deutes o impostos. El propòsit d'aquesta estratègia del caragol era mantenir la seva autonomia productiva i reproductiva.²⁹ Per això, la dissolució dels estrats intermedis de la pagesia fou un dels elements característics de la formació dels primers capitalismes històrics.³⁰

Un material: curadores i inventaris de la casa Cardell de Llucmajor, 1386-1424

Els arxius privats de la pagesia medieval que han arribat fins al present són relativament escassos, socialment esbiaixats, però documentalment molt valuosos. En la major part corresponen als grups intermedis o estrats superiors de la pagesia: aquelles famílies que aconseguiren ascendir socialment o bé incorporar als seus patrimonis altres nissagues benestants de les viles. Per tant, reflecteixen el món dels pagesos que reeixiren en el seu ascens social. Però, també, els patrimonis que els integraven constituïen l'altra cara del procés, el testimoni de les tinences que feren fallida i que acabaren lliurant patrimoni i arxiu a altres cases de la pagesia benestant o dels patricis urbans.³¹ La conservació dels plecs documentals d'aquells petits patrimonis és una de les vies que ha permès reconstruir

29. Sobre aquesta doble dimensió de l'economia pagesa, vegeu R. PADRÓ I CAMINAL *et al.*, «Beyond Chayanov: A sustainable agroecological farm reproductive analysis of peasant domestic units and rural communities (Sentmenat; Catalonia, 1860)», *Ecological Economics* 160, 2019, 227-239; i C. FONT *et al.*, «How farmers shape cultural landscapes. Dealing with information in farm systems (Vallès County, Catalonia, 1860)», *Ecological Indicators* 112, 2020, 106-104.

30. A més d'aquesta via que implicava la desposseïció pagesa, l'altra modalitat era la creixent subordinació de les famílies pageses al capital, fent cada cop més depenent la tinença de la venda o compra de béns i factors en el mercat; vegeu A. H. AKRAM-LODHI i C. KAY, «Surveying the agrarian question (part 1): unearthing foundations, exploring diversity», *Journal of Peasant Studies* 37-1, 2010, 177-202, i J. D. VAN DER PLOEG, «Differentiation: old controversies, new insights», *The Journal of Peasant Studies* 45-3, 2018, 489-524.

31. X. TORRES, *Els llibres de família de pagès (segles XVI-XVIII). Memòries de pagès, memòries de mas*, Girona, CCG Edicions, 2000; i P. GIFRE, J. MATAS i S. SOLER, *Els arxius patrimonials*, Girona, CCG Edicions, 2002. Vegeu també l'estudi de Ch. DYER, *A Country Merchant, 1495-1520. Trading and farming at the end of the Middle Ages*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

l'altra història del procés d'acumulació de la propietat: la desposseïció dels pagesos intermedis. De fet, aquesta documentació ens proporciona pistes per no anar a les palpentes entre els nombrosos registres notariais, l'altra gran finestra per escodrinyar la vida a pagès. Els protocols notariais conserven nombroses actes de contractes matrimonials, compravendes de terres i censals, capbreus de dominis senyorials, llibres de cúries senyorials, contractes d'arrendament i de mà d'obra, testaments, inventaris de petits i grans pagesos. Entre aquesta vasta documentació també podem trobar les liquidacions patrimonials després de la fallida econòmica de la tinença.

Aquest serà el material sobre el qual treballarem: la documentació notarial sobre una liquidació patrimonial. El cos documental està integrat per l'inventari de gener de 1415, la curadoria duta a terme entre 1415 i 1417, i la subhasta de l'octubre de 1416 de l'heretat d'Antoni Cardell.³² En conjunt, la documentació és el testimoni dels trasbalsaments que assolaven les llars pageses a Mallorca a inicis del segle xv. L'òbit d'Antoni Cardell (1414), el cap de l'explotació, la minoria d'edat dels seus fills i les demandes dels creditors obligaren a posar l'heretat sota la tutela de la cort reial de Lluçmajor. Miquel Cardell, germà del difunt, fou nomenat curador, mentre que la gestió directa de l'heretat estava en mans d'un altre germà: Bernat Cardell. Els comptes i la procura de l'heretat, els portaria el notari Joan Despuig, home de confiança de la vídua Simona Pastor.³³ L'examen dels comptes de la procuradoria, les actes notariais i les de l'Escrivania de Cartes Reials (les transaccions en el domini reial entre 1386 i 1425) ens ajudaran a il·luminar les estratègies econòmiques i els desequilibris financers de les tinences de la pagesia benestant durant el primer terç del segle xv.

Malgrat la riquesa de la informació de la procuradoria cal avançar alguns advertiments. Primerament, els assentaments duts a terme pel curador al llibre de comptes no responen a criteris comptables moderns. En el quadern de notes que estudiem, el curador només recollia els moviments del diner o dels productes que entraven o eixien de l'heretat i no reflectia, en la majoria dels casos, la producció que era consumida a l'heretat o emprada per reposar els béns fons. Ni tampoc la totalitat de les exaccions practicades sobre la producció bruta (delmes) o les imposicions sobre la venda dels productes (cises i vectigals), i manco es preocupava d'enregistrar en valor monetari els moviments econòmics que tenien lloc en el si de l'heretat: els descomptes dels *inputs* (llavors) o la reposició de capital (la substitució del bestiar, la millora de les instal·lacions o del sòl fèrtil).³⁴ L'administració només tenia cura d'anotar els ingressos en diner, per la venda dels productes o les

32. La documentació està relligada en un sol volum dels protocols del notari Nicolau Thomàs, Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), Protocols Notariais (PN), T-199, f. 1-32v.

33. La dona Simona possiblement era germana de Jaume Pastor, membre també de la pagesia benestant de la parròquia de Lluçmajor. Així ho suggereixen les actes notariais, ARM, PN 4104, f. 332 i ARM, PN 4100, f. 14v.

34. En aquesta distinció entre els comptes en espècie i els comptes en diners segueixo P. PASCUAL DOMÈNECH, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX: formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990, 21-81.

rendes percebudes, i els pagaments en metàl·lic o en espècie que havia d'efectuar. Per tant, en els apartats que segueixen intentarem reconstruir el balanç monetari de l'heretat a partir de la informació directa que proporciona el quadern de comptes, tot i que no renunciem a fer algunes estimacions versemblants sobre la totalitat de la producció i el consum de l'heretat.³⁵

Acumulació, béns fons i força de treball a l'heretat d'Antoni Cardell, 1351-1414

La tinença de la casa Cardell estava situada a la marina del terme de Llucmajor, la zona més àrida d'aquella extensa parròquia (327 km²). Les escasses precipitacions i l'escassa matèria orgànica en la composició dels sòls feien d'aquella contrada una zona poc propícia per al conreu dels cereals. La major part de terres estaven ocupades per les garrigues, alguns pinars i altres espècies xeròfiles (figura 1).³⁶ La colonització feudal i el poblament de la parròquia foren protagonitzats pel rei i el seu seguici. Per sota seu, un estrat d'emfiteutes rebria grans lots de terres en domini útil (anomenats «alqueries, honors, rafals»), que posaren en explotació directament (amb mà d'obra esclava) o bé subestabliren part de les seves terres a altres colons.³⁷

Les dificultats en la colonització de les zones orientals de l'illa es feien sentir ja a final del segle XIII, i al llarg del XIV. Per això, el poblament en aquelles contrades fou poc dens.³⁸ Els anys 1362 i 1421 el nombre de focs de la parròquia era de 326 i 362 respectivament, i les densitats oscil·laven entorn d'una família per km², o bé entorn de 4-5 habitants per km², lluny de les densitats de la mitjana de l'illa (13 hab./km²) en les mateixes dates.³⁹ L'únic nucli de població concentrada era la vila reial de Llucmajor; ni en els dominis reials ni tampoc en les vuit cavalleries infeudades es crearen llogarets o nuclis de població concentrada. Cap al 1400, la vila closa de Llucmajor estava habitada per dos terços de les famílies (figura 2), la resta vivia a les alqueries –grans explotacions– i als rafals –explotacions mitjanes–

35. Com les proposades per SMITH, *Peasant farming...*, 80-96; o les més elaborades de H. KITSIKOPOULOS «The impact of the Black Death on peasant economy in England, 1350-1500», *The Journal of Peasant Studies* 29-2, 2002, 71-90.

36. V. ROSSELLÓ, *Mallorca. El sur y el sureste (municipios de Llucmajor, Campos, Ses Salines, Santanyi, Felanitx y Manacor)*, Palma, Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma, 1964, 70-75 i 90-104, i l'obra col·lectiva *Sa Marina, una realitat per conèixer*, Obra Cultural Balear, Llucmajor, 1989.

37. R. SOTO-COMPANY, «La porció de Nunó Sang. Repartiment i repoblació de les terres del Sud-Est de Mallorca», *Afers* 18, 1994, 347-365; i A. MAS-FORNERS, «Les Ordinacions d'en Jaume II (1300): la segona colonització del realenc de Mallorca», dins J. BOLÒS (ed.), *Els caràcters del paisatge històric als països mediterranis. Territori i Societat: el paisatge històric. Història, Arqueologia, Documentació* VIII, Lleida, Pagès editors, 2018, 147-199.

38. G. JOVER-AVELLÀ i R. SOTO-COMPANY, «Colonización feudal y organización del territorio. Mallorca, 1230-1350», *Revista de Historia Económica* 20-3, 2002, 439-477.

39. F. SEVILLANO, «La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí (siglos XIV-XVI)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 34, 1974, 233-273.

esparses a l'extens districte rural.⁴⁰ La major part dels rafals i les alqueries eren propietat de pagesos benestants de la contrada, les anomenades «mans major i mitjana». La mà major constituïa l'elit vilatana, que es caracteritzava per la possessió d'alqueries, una important dotació de bestiar, i ser propietaris d'esclaus per al treball agrari. La resta de la pagesia estava integrada per famílies posseïdores de petits lots de terra, d'altres que no posseïen terra (jornalers, mossos, vídues) i els esclaus.⁴¹

Els orígens del patrimoni estudiat es remunten a Bonanat Cardell. L'any 1336 apareix en el registre fiscal com un dels benestants que pagaren l'emprèstit per a l'Armada Santa.⁴² El 1344 adquirí en establiment emfiteutic una vinya situada prop de la vila; aquesta peça estava sota domini reial, era franca de cens i estava sotmesa a 1/6 de lluïsmen. El 1346 prengué en emfiteusi una casa o alberg a la vila de Llucmajor, també sota domini directe del Reial Patrimoni. L'any 1349, quan la Pesta Negra encara rebufava, es casà amb Margalida, no sabem si en segones núpcies. Finalment, el 1351 adquirí en subestabliment un «*Raffallum que erat quarta parts alquerie de la Lapassa*» a Guillem Lanes, ciutadà de Mallorca, pel qual havia de pagar un cens de sis lliures.⁴³ El rafal era part de l'antiga alqueria andalusí de l'Alapassa que durant el segle XIII s'havia fragmentat en diverses unitats menors: rafals, terres i vinyes.⁴⁴ El seu successor fou Antoni Cardell, pare d'Antoni el protagonista de l'estudi, casat amb Caterina Mut el 1386.⁴⁵ Segons la documentació de final del segle XIV, Antoni formava part de la pagesia benestant com palesa la possessió de l'alqueria i d'esclaus.⁴⁶ El 1397 dotà la seva filla Antònia amb 200 lliures per casar-la amb Antoni Mut, fill d'una família benestant de la parròquia.⁴⁷ L'òbit d'Antoni es produí el 13 de juny de 1399, i en el seu testament llegava la seva heretat al seu fill i hereu Antoni.⁴⁸

El nou propietari de la Llapassa apareix en diferents actes notariais a principi del segle XV. El 1403, juntament amb el seu germà Bernat Cardell, signen una acta per la compra d'una vaca.⁴⁹ El mateix any signa una acta de carregament censal per

40. A. MAS-FORNERS, «De l'alqueria i del rafal (i de la marina) a la possessió. Una hipòtesi sobre l'origen d'un canvi omàstic a la ruralia de Mallorca (segles XV-XVI)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 74, 2018, 61-81; i M. BARCELÓ, «El casat de les possessions a la Mallorca baixmedieval. Estructura i funció», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'Estudis Històrics* 60, 2004, 101-126.

41. Vegeu una extensa descripció d'aquests processos per a cadascuna de les alqueries més importants a B. FONT, *Història de Llucmajor. Volum I (De la Prehistòria al segle XIV)*, Palma, Gràfiques Miramar, 1973,

42. FONT, *Història de Llucmajor. Volum I...*, 376.

43. Les actes es troben a ARM, PN, T-199, f. 8-10.

44. FONT, *Història de Llucmajor. Volum I...*, 123-126, 208.

45. En un acta de 1396 s'especifica que Antoni Cardell estava casat amb Caterina Mut, i que la seva mare era na Margalida, casada amb Bonanat Cardell. Vegeu les regestes dels anys 1386, 1390 i 1396 ARM, PN 4126 (llibre de regests), sense foliar.

46. FONT, *Història de Llucmajor. Volum I...*, 226, 228, 270, 365-366, 376-377. La informació procedeix del llibre de rúbriques i regests d'actes del notari Joan Despuig (1380-1420). ARM, PN 4126 (llibre de regests sense foliar).

47. ARM, PN 4126 (llibre de regests).

48. ARM, T-199, f. 9v.

49. ARM, PN 4100 f. 14v.

la compra d'una casa.⁵⁰ En altres actes, signa amb la seva muller Simona Pastor un crèdit.⁵¹ El 1406 Antoni Cardell adquireix en establiment emfitèutic el rafal Passaró, de dues jовades d'extensió –entorn de 32 quarterades– que confrontava amb la Llapassa, a Antoni Tries d'Alaró, a qui pagarà entrada i cens perpetu per l'establiment, i un altre cens alodial (12 sous) al posseïdor del domini directe, Bernat Sagramanada.⁵² En els anys posteriors, Antoni Cardell apareix sovint en els protocols notariais involucrat en diferents afers econòmics. El 1408 signa una acta de venda d'una partida de formatges juntament amb altres terratinents de Llucmajor;⁵³ el mateix any actua com a tutor testamentari dels fills d'Antoni Tauler de Llucmajor,⁵⁴ i participa en la compravenda d'eines amb Antoni Mut (marit de la seva germana Antònia).⁵⁵ El 1412, juntament amb Joan Pastor, ven al notari Joan Despuig 10 morabatins censals sobre la propietat del primer, pel preu de 50 lliures, venda relacionada amb el dot de Simona Pastor.⁵⁶ El mateix any apareix com a testimoni de la venda d'una vinya propietat de Miquel Cardell i Antonina al notari Miquel Despuig pel preu de 50 lliures.⁵⁷ La contribució d'Antoni Cardell a la talla reial de 1404 el situa en el mateix estrat que els principals contribuents de la vila (les famílies Catany, Verdera, Muntanyans, Pastor, Thomàs, Mut i Salvà).⁵⁸ La condició de propietari ric l'habilitava per ocupar els càrrecs més destacats al Consell de la Universitat de Llucmajor (batlle reial i conseller de la Universitat de Llucmajor).⁵⁹

El patrimoni d'Antoni Cardell estava integrat per dos cossos territorials. A la vila de Llucmajor posseïa un alberg i una vinya. Pel que fa a l'alberg, la relació de béns i estances descrites suggereix que estava destinat a l'emmagatzemament i la transformació dels productes cerealícoles –un carretell blader, una pastera, una mola– i particularment vitícoles: botes congrenyades i cups. Possiblement aquesta casa feia la funció de magatzem dels productes agrícoles que procedien de la vinya i l'alqueria, abans de la seva comercialització a la mateixa vila o a altres zones properes com ara Ciutat, i també donava aixopluc a la família quan romanien a la vila. Vora la vila posseïa una vinya d'una quarterada; i, finalment, a la marina de Llucmajor, l'alqueria la Llapassa i el rafal Passaró. L'extensió de l'alqueria la Llapassa és difícil de precisar. Les diferents referències documentals i toponímiques suggereixen que es tractava d'una gran explotació, probablement de més de 100 hectàrees, la major part de les quals estaven ocupades per garrigues.⁶⁰ En el casat de l'explotació hi

50. ARM, PN 4011, f. 413v.

51. ARM, PN 4104, f. 332.

52. ARM, PN, T-199, f. 9-9v.

53. B. FONT, *Història de Llucmajor. Volum II (El segle XV)*, Palma, Gràfiques Miramar, 1974, 185.

54. ARM, PN 4081, f. 194v.

55. ARM, PN 4081, f. 161.

56. ARM, PN 4104, f. 332.

57. ARM, PN 4101, f. 239v.

58. FONT, *Història de Llucmajor. Volum II...*, 261-269.

59. Fou batlle reial el 1403 (ARM, PN 4099, f. 263) i 1405 (ARM, PN 4088, f. 65v) i conseller de la vila el 1410 (ARM, PN 4082, f. 44v).

60. FONT, *Història de Llucmajor. Volum I...*, 136-139; *Història de Llucmajor. Volum II...*, 193-199.

havia una zona residencial on habitava la família. En aquelles estances (sales, cuina, dormitoris) hi havia els béns mobles d'ús comú: llits, taules, cadires, utilatge de cuina, vànoves, coixins, robes de vestir i aixovar. En un cos annex a les estances hi havia un molí de sang; en un altre cos s'hi trobaven les botigues on guardaven l'utilatge agrari: cànecs, aixades, jous, relles, arades, sedassos; i també els estris propis de la transformació dels productes agraris: molí de mà, pastera, premses per fer el formatge, i unes pintes de cardar i un torn de filar llana. Al costat del casat hi havia un pou i una petita horta amb els seus corrals per a l'aviram, així com els estables, sestadors de les ovelles i la pleta per al bestiar. A més de la terra, segons l'inventari de 1415 la família disposava d'una important dotació de bestiar de tir (boví i equí) i de renda (oví i caprí) com discutirem més endavant (quadre 1).

La dotació de treball de la unitat domèstica, abans de l'òbit del cap de l'explotació, estava integrada per Antoni, la muller i set infants, dels quals no s'especifica ni el sexe ni l'edat, només s'esmenta el nom del major, l'hereu, Antoni, que apareix signant algunes transaccions posteriors a 1415. Per al conreu de les terres i maneig del bestiar fins a l'òbit d'Antoni Cardell la casa tenia en propietat un esclau i, probablement, al llarg de la temporada contractava diversos treballadors a jornal. La mort del cap de l'explotació (1414) i la venda de l'esclau (1415) obligaren els curadors a recórrer a la contractació de mà d'obra assalariada. El curador era Bernat Cardell, germà del difunt, que actuava com a majoral de l'explotació, és a dir, tenia cura de la gestió i del maneig dels ramats i conreus, amb un sou de 25 lliures cada any. A més foren contractats Miquel Agost com a pastor per les tres temporades, i dos missatges, Bernat Mata i Bernat Cardell, fill del curador, que tenien cura del bestiar de tir, llaurar sementers i guarets i altres feines. A més, durant la temporada 1415-1416 es contractaren dos homes per cavar i podar la vinya. Les dades sobre la contractació de treball no fan referència ni a la contractació de mà d'obra per a la sega i batuda dels cereals, ni tampoc per a les tasques de manteniment dels cereals. Hem de suposar que aquestes eren realitzades per la mà d'obra contractada i els membres de la família. Quina era l'aportació de treball dels membres de la família? La participació de la dona Simona en les tasques agràries no està documentada, però possiblement participava activament en la gestió de l'explotació, es feia càrrec de les tasques domèstiques (no se cita cap criada) i tenia cura dels fills i filles; això no obstant, possiblement també participava en algunes feines agropecuàries, especialment a l'hort o en els pics de demanda estacional.⁶¹ L'aportació de treball dels fills és difícil de precisar perquè no disposem de cap referència a l'estructura d'edats, ni al sexe. Possiblement els fills majors col·laboraven en les tasques agropecuàries, mentre les filles i fills menors ajudaven en les tasques domèstiques i de cura.⁶²

61. M. BARCELÓ, «El ritmo de la comunidad, vivir en el mundo rural: Los trabajos y los Días: El ejemplo de Mallorca Bajomedieval», dins *La vida cotidiana en la Edad Media: VIII Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 4 al 8 de agosto de 1997*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 1998, 129-168.

62. L'edat dels set infants podria oscil·lar entre l'any, el menor, i entorn dels 20 anys el major, perquè la majoria d'edat era de 25, i cap dels descendents es pogué fer càrrec de l'heretat a la mort del seu pare el 1414. L'entrada en el mercat de treball, segons els contractes d'aprenen-

QUADRE 1
Inventaris de l'alqueria la Llapassa dels Cardell. Valors a preus corrents

	1414	1416	1414	1416	1416	
	<i>Nombre</i>	<i>Nombre</i>	<i>Valor lliures</i>	<i>Valor lliures</i>	<i>Valor sous</i>	<i>Preu/ unitat</i>
Gallines	12					
Galls	1					
Cans de caça	6					
Mules	1	1	27,6	27,6	551	27,6
Ases i someres	5	5	13,5	13,5	269	2,7
Bous	6	8	48,1	64,1	1.282	8,0
Vaques i vedells	14	16	37,0	42,3	845	2,6
Eugues	1	2	11,9	23,9	477	11,9
Poltres	1		7,0			
Cavall		1		9,6	192	9,6
Ovelles	223		78,1	0,0		7,0
Anyells	150		48,8	0,0		6,5
Cabres	350	350	105,0	105,0	2.100	0,3
Civada (quarteres)	50					
Farina (quarteres)	1,5					
Esclaus	1		45,0		900	900,0
Cases	2	2				
Alqueria	1	1				
Vinya	1	1				
Carro	1	1				
TOTAL LLIURES			422,0	286,0		

Font: ARM, PN, T-199, f. 1-19v.

tatge, es produïa a l'entorn del 10-12 anys, per tant, una part dels infants podrien suposar un ajut en les tasques domèstiques i agropecuàries de la tinença. Sobre l'inici de la vida laboral del joves, vegeu O. VAQUER, «El contrato de trabajo en la Mallorca medieval: aprendices, criados y obreros en el siglo xv», *Mayurqa* 22-1, 1989, 645-654.

Així doncs, podríem estimar que la força de treball disponible per al maneig dels cultius i del bestiar estava integrada pel majoral administrador, el pastor, els dos missatges a temps parcial, els jornalers contractats per treballar a la vinya, i potser el concurs dels dos fills grans del difunt, i amb una participació menys intensa de la dona Simona i dels cinc infants restants. La mateixa font calcula que els consumidors de la unitat domèstica eren la dona Simona, els set fills de la família i els dos missatges, que estaven a temps complet i menjaven diàriament a la casa; en total, nou individus. La font considera que eren unitats de consum idèntiques, i els assigna la mateixa despesa monetària: 15 lliures anuals a cadascuna.⁶³ Així el balanç entre força de treball disponible i consumidors suggereix un cert desequilibri: la dotació de treball (entorn de sis persones i escaig) era inferior al nombre de consumidors (nou individus); tanmateix, hi havia notables diferències en l'esforç laboral i les dietes per estatus, sexe i edat, de cadascun dels membres de la unitat domèstica.⁶⁴

El patrimoni que Antoni Cardell havia heretat del seu pare (Antoni) i avi (Bonanat?) el situava entre els pagesos rics de la contrada, com mostrava la talla de 1404. L'activitat econòmica de la família s'havia centrat en l'explotació de la terra, per a la qual emprava esclaus i contractava mà d'obra assalariada. Els seus ingressos procedien de la comercialització de llanes, anyells i formatges, però el balanç entre la força de treball i el consum de la unitat domèstica els obligava a dependre en part del mercat per adquirir els aliments. Pel que respecta a la seva participació en el mercat de crèdit, els instruments notariais consultats i l'inventari de 1414-1415 el situaven a la banda dels prestataris o deutors: s'havia encarregat de censals i havia contret deutes per adquirir terres i ramats, i pagar dots. Caldrà tenir present la posició de la casa en els mercats de béns, capital i terres, i acostar-se una mica més als sistemes de maneig dels conreus i de la ramaderia, per esbrinar quina era la lògica d'aquella tinença ampliada a inicis del segle XV.

Producció i reproducció d'una tinença pagesa ampliada: entre l'autoconsum i el mercat

En aquest apartat s'analitzaran les estratègies que seguí aquella tinença per preservar els equilibris entre el consum d'aliments, la reposició dels béns fons i la comercialització dels excedents. Per tal d'avaluar la lògica de l'explotació hem emprat tres aproximacions. La primera consisteix a elaborar un balanç de la producció a partir de les dades que proporcionen els comptes de la curadoria (quadre 2, panell 1). A partir d'aquesta informació s'ha calculat el valor mitjà de cada producte a partir dels anys amb dades completes (quadre 2, panell 2). La segona aproximació s'ha construït a partir d'una estimació de la producció de la tinença feta sobre els seus béns fons (terra sembrada de cereals, vinya i ramats), però calculada segons els coeficients ecotècnics (rendiments dels conreus i el bestiar) que

63. ARM, PN, T-199, f. 30v-31.

64. MARCO, PADRÓ i TELLO, «Labour, nature...», 408-436.

proporciona l'interrogatori agrícola de 1850 de Llucmajor, prenent com a referència les qualitats de la terra i els sistemes de maneig del cultiu que es practicaven a la mateixa contrada on estava situada la tinença, les terres primes de la marina de Capocorb (panell 3). Finalment, ambdues aproximacions s'han contrastat amb les dades disponibles sobre els sistemes de conreu i maneig del sòl a l'edat mitjana de Mallorca i altres indrets de l'Europa mediterrània i atlàntica; aquesta informació se cita a les notes a peu de plana quan escau.

La curadoria i l'inventari proporcionen dades directes sobre el conreu dels cereals a l'alqueria. El 1414-1415 s'havien sembrat: «*sementerium ordi et frumenti seminatum in dicte alqueria et circa quinquaginta quarterie mitgeres sembradura*», és a dir, dos sementers sembrats amb 25 quarteres de llavor d'ordi i blat cadascun (panell 1, quadre 2). Aquesta sintètica descripció del sistema de cultiu es correspondria amb una rotació biennal organitzada en quatre sementers: dos d'ells sembrats de blat i ordi, i dues altres fulles deixades una en guaret llaurat i l'altra en ermàs (guaret blanc). La ràtio llavor/superfície sembrada era molt baixa, entorn d'una quartera/quarterada (75 quilograms/hectàrea). L'extensió sembrada el 1414, entorn de 50 quarterades (35,5 hectàrees) podia ser llaurada i sembrada amb la dotació de treball i tir de la tinença: dos adults, el propietari i l'esclau, i l'ajuda dels fills més grans, i els sis bous arecs que posseïa l'heretat.⁶⁵ D'altra banda, les nul·les referències contingudes a la documentació sobre les tasques d'entrecavar a la tardor i a la primavera, i femar a l'estiu i a la tardor, suggereixen que el sistema de cultiu era molt extensiu. Així, després de les llaurades al guaret i la sembra, els rendiments depenien de les pluges i els fems que el bestiar deixava quan pasturava en els rostolls i erms de l'heretat. Els guarets llargs i el repòs dels sementers eren les pràctiques que s'aplicaven per mantenir un nivell acceptable en els rendiments cerealistes (quatre unitats de collita per una de llavor) a les grans explotacions cerealistes de les marines fins al segle XVI, i encara es mantenia a les terres més primes a mitjan segle XIX.⁶⁶

65. SLICHER VAN BATH, *Historia agraria...*, 270-278, 440-441.

66. Sobre els segles XIV i XV, vegeu A. MAS-FORNER, «L'alimentació de la mà d'obra assalariada en l'agricultura mallorquina del segle XIV: l'exemple de l'Alqueria de Masnou», dins *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*. XIV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1996, 523-528; sobre el conreu i els rendiments dels cereals al segle XV, FONT, *Història de Llucmajor. Volum II...*, 139 i 168; sobre els sistemes de cultiu i rendiments als segles XVI i XVII, vegeu G. JOVER-AVELLÀ i J. PONS, *Possessions, renda...*, 149-164 i 196-203; i per al segle XIX, vegeu E. TELLO, «La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca (1850-51)», *Estudis d'Història Agrària* 4, 1983, 167-194.

QUADRE 2
Producció i venda segons els llibres de comptes de l'heretat d'Antoni Cardell

Panell 1. Dades de vendes i producció de la curadoria					Panell 2. Vendes i producció mitjana del període 1414-1415/ 1416-1417 en mesures actuals			Panell 3. Producció, segons ràtios ecotècniques. Mesures actuals	
Venda	Unitat	1414- 1415	1415- 1416	1416- 1417	Venda	Mitjana de les vendes del període 1414-1416		Mitjanes interrogatori 1850, Lluçmajor	
Anyells	Nombre	200	132	31	Anyells	Nombre	166	180	
Llana	Quintars	11	10	5	Llana	Quilograms	427	446	
Cabrits	Nombre	73	100	100	Cabrits	Nombre	87	200	
Castrats	Nombre	33	33		Castrats	Nombre	33		
Cabres	Nombre	30	30		Cabres	Nombre	30		
Vedells	Nombre	3	–	–	Vedells	Nombre	1	1	
Formatges	Quintars	5	5	0,25	Formatges	Quilograms	204	550	
Producció	Unitat	1414- 1415	1415- 1416	1416- 1417	Producció	Mitjana 1414-1416			
Blat	Quarteres	49	37	–	Blat	Quilograms	2.646	5.600	
Ordi	Quarteres	33	33	–	Ordi	Quilograms	1.782	5.600	
Vi	Quarters	95	120	–	Vi	Litres	430	400	

Font: ARM, PN, T-199, f. 20-24v. Per a la traducció de les mesures tradicionals a les mètriques actuals dels panells 2 i 3 s'han emprat les equivalències de F. SEVILLANO, «Pesas y medidas en Mallorca desde el siglo XIII al siglo XIX», *Mayurqa* 12, 1974, 67-86. En el panell 3, per obtenir la producció aproximada de la tinença amb els béns fons de 1414 s'han emprat les dades de L. HABSURGO-LORENA, *Las Baleares. Por la palabra y el grabado. Mallorca Parte General*, Palma, Edició Caja de Baleares Sa Nostra, 1987, vol. III, 451-471, i l'*Interrogatori agrícola de Lluçmajor de 1850*, Arxiu Jaume Suau Puig (AJSP). Els coeficients del sistema de conreu cerealista amb una rotació biennal: les respostes 17, 48, 49, 52 i 53; per a la vinya: respostes 20, i 95-109, i per a la ramaderia: 207. Les ràtios ecotècniques obtingudes són les següents: els rendiments dels cereals eren de l'ordre d'entre 3-4 quarteres per quartera de llavor; en la ramaderia, els coeficients dels ramats ovins i caprins eren de: cada ovella i cabra paria de mitjana 0,8 cries; les ovelles prenyades proporcionaven entorn de 5-7 quilograms de formatge, i una ovella proporcionava entre 1,5-2 quilograms de llana, segons la raça i les condicions agroclimàtiques; a més, ovelles i cabres proporcionaven fems i cuirs. El producte total s'ha obtingut multiplicant els béns fons (extensió sembrada i nombre de caps de bestiar) pels respectius coeficients. Les dades s'expressen en producte brut sense descomptar els delmes i altres càrregues o el producte destinat a la reposició.

La collita de 1414-1415 fou de 49 quarteres de forment i unes altres 33 d'ordi, amb un rendiment d'1,62 quarteres de collita per quartera de llavor, descomptat el delme. Una collita i uns rendiments molt per sota del que es podria esperar. No disposem d'evidències meteorològiques que puguin explicar aquesta crisi, ni tampoc assegurar que la desastrosa collita fos una seqüela del trasbals provocat pel

traspàs del cap de l'explotació. En qualsevol cas, la llavor aplicada l'any següent (1415-1416) fou notablement reduïda: 12 quarteres de forment i 10 d'ordi per llavor, que traduïdes a superfície suposarien entorn de 22 quarterades sembrades, menys de la meitat de les de l'any anterior. És versemblant pensar que la decisió de reduir la superfície sembrada era resultat de les dificultats financeres i laborals que experimentava l'heretat. La collita fou de 49 quarteres de blat i unes altres 37 d'ordi. Els rendiments de la collita foren de poc més de tres grans per unitat sembrada, tant en el forment com en l'ordi, un cop descomptat el delme.⁶⁷ L'any 1416-1417 els guarets i els ermassos foren cedits en arrendament. Les dades de la curadoria palesen que la producció de blat de la tinença (panells 1 i 2) s'allunyà progressivament del seu potencial productiu (panell 3).

Per avaluar l'equilibri producció/consum de la tinença, la pregunta pertinent seria: ¿en les condicions de 1414-1415, la tinença tenia capacitat per garantir les necessitats del consum de cereals per a la família? Podem fer una estimació versemblant de la situació de la tinença amb les dades de producció i reposició de blat contingudes en el quadre 2, prenent com a model la dotació de factors de la tinença de l'any 1414-1415 (quadre 2, panells 2 i 3). La superfície sembrada de blat aquell any (25 quarterades), amb els rendiments mitjans de l'època, hauria de proporcionar una collita bruta d'entorn de 100 quarteres de forment (5.600 quilograms, panell 3 del quadre 2). A la collita cal restar-hi el delme, un 10% en el cas dels cereals, per tant, 10 quarteres, la tasca (10 quarteres) i la llavor (25 quarteres). Així, restaria un producte net de 55 quarteres per al consum, és a dir, 3.080 quilograms de blat. El consum de blat per persona adulta a l'època s'estimava entorn de 600-800 grams diaris.⁶⁸ Així doncs, per satisfer les necessitats alimentàries de la dona Simona, els set fills i els dos missatges caldrien anualment entre 1.900 i 2.500 quilograms de blat. Per tant, en les condicions de 1414-1415 la producció de blat podria satisfer les necessitats del consum de blat de la unitat domèstica. Però les collites posteriors restaren lluny d'aquest llinar (panell 1 i panell 3 del quadre 2), així que la compra de cereals al mercat fou indefugible, com reconeixia el curador en els comptes de l'explotació (quadre 3).⁶⁹

67. E. MILLER (ed.), *The Agrarian History of England and Wales. Vol. III, 1348-1500*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 207, 278-279, 308; VAN BATH, *Historia agraria...*, 251-261; O. CANCELLA, *Baroni e popolo nella Sicilia del grano*, Palermo, Palumbo, 1983, 27-39; i S. ANSELMINI, *Agricoltura e mondo contadino*, Bologna, Il Mulino, 2001, 171-220. Els rendiments a les hortes eren molt més elevats; vegeu, per exemple, P. BENITO, «Del castillo al mercado y al silo. La gestión de la renta cerealista de la Almoína de Barcelona en la castellanía de Sitges (1354-1366)», *Historia Agraria* 51, 2010, 13-44; i també F. GARCIA-OLIVER, «Élites campesinas en el entorno de la ciudad de Valencia: los Castrellenes», *Studia Historica, Historia medieval* 35-2, 2017, 119-144.

68. Les estimacions del consum d'aliments s'han fet sobre les dietes del segle XVI obtingudes a O. VAQUER, *Una sociedad del Antiguo Régimen, Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, vol. II, Palma de Mallorca, Edició de l'autor, 1988, 743; del segle XIV a MAS-FORNERS, «L'alimentació...», 523-528, i A. RIERA, *Els cereals i el pa en els països de llengua catalana a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2017, 385-397; per a una estimació de les diferències en la ingesta d'aliments per sexe i edat, vegeu l'estudi citat: MARCO, PADRÓ i TELLO, «Labour, nature...» 408-436.

69. El valor de la despesa total en aliments a ARM, PN, T-199, f. 30v-31.

La vinya tenia una extensió d'1 quarterada (0,71 hectàrees). L'any 1414-1415 produí una bota de most (entorn de 380 litres), el 1415-1416 s'obtingueren 18 quartins de vi (480 litres de vi), i el 1416-1417, quan el conjunt de les terres de l'heretat foren arrendades, l'esplet de la vinya fou venut per 4 lliures. Els rendiments d'aquella vinya no s'allunyen dels que s'obtenien en una quarterada de vinya de qualitat mitjana (panell 3 del quadre 2). Les nul·les referències a la comercialització de vi suggereixen que la producció era en gran mesura consumida per la unitat domèstica en els dos primers anys; potser després s'hagué de comprar el vi, inclòs dins la partida genèrica de compres d'aliments (quadre 4). Per tant, l'estratègia de l'heretat s'allunyava de la intensa especialització vitícola que seguien algunes zones de l'illa a final del segle XIV i inicis del XV;⁷⁰ però esmerçava part dels seus recursos per produir vi per al consum de la família i els treballadors: entorn de 350-450 litres anuals, si considerem quatre adults (la dona, el fill i dos missatges) i un consum reduït per a la resta de fills. La producció i el consum de les verdures, llegums i fruites conrades a l'hort, la cria de gallines i altres animals de corral (ous, carn) no apareixen reflectits en el llibre de comptes; la manca de referències a la seva comercialització suggereix que en la seva major part aquests productes i subproductes es destinaven al consum de la família. En l'obtenció d'aquests aliments la tinença s'allunyava del mercat, i es refugiava en l'autoconsum, encara que hagués de contractar mà d'obra assalariada suplementària (vinya).

La ramaderia constituïa el nervi d'aquesta explotació i de tota la contrada.⁷¹ El bestiar proporcionava la força de tir necessària per a l'explotació, assegurava la reposició de nutrients a la terra i les vendes de les cries i els subproductes aportaven la major part dels ingressos monetaris. Segons l'inventari de 1414 i la subhasta de 1415, Antoni Cardell era propietari d'un nombrós contingent de bestiar de tir, tant boví com equí. El bestiar boví estava integrat per sis bous destinats a llaurar i un petit ramat de vaques, braus (bous joves encara sense ensinistrar) i vedells que garantien la reposició dels tirs de llaurar. Entre 1414 i 1416 el nombre de bous d'arada s'havia incrementat de sis a vuit, i el de vaques i vedells, de 14 a 16. El nombre de caps de bestiar equí de tir (cavall, euga i muls) i tragí (ases, someres i rucs) s'havia mantingut entre ambdues dades, però s'havia incrementat la seva capacitat de reproducció amb l'augment del nombre d'eugues (d'una a dues) i un cavall. En conjunt, la documentació suggereix un increment de la capacitat de tir per llaurar i per al tragí en aquests anys. Però el bestiar també constituïa un important fons de reserva de capital que, en cas de necessitat, permetia a l'explotació fer front a les

70. Vegeu A. MAYOL, *El comerç marítim entre Alcúdia i Ciutadella en la baixa edat mitjana (1300-1526)*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2005; i del mateix autor «Del pagès al mercader internacional: comerç marítim, navegació de curt cabotatge i crèdit al nord del Regne de Mallorca (Pollença 1350-1400)», dins *El Regne de Mallorca: cruïlla de gent i cultures (segles XIII-XV). XXVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Locals, 2008, 303-326.

71. La creixent demanda de llanes per a la manufactura tèxtil i l'exportació de formatges i cuirs contribuïren a aquella especialització; vegeu: J. M. DEYÀ, *La manufactura de la lana en la Mallorca del siglo XV*, Palma, El Tall, 1997; O. VAQUER, *El comerç marítim de Mallorca, 1448-1531*, Palma, El Tall, 2001. Pel que fa a Lluçmajor, vegeu FONT, *Història de Lluçmajor. Volum II...*, 172-173.

adversitats o necessitats monetàries de l'heretat, encara que la seva venda continuada significava també la descapitalització de l'explotació, en termes financers, i la reducció de potència de tir i manteniment de la fertilitat dels sòls.⁷²

Les guardes d'ovelles i cabres constituïen l'activitat més important de l'heretat. Segons l'inventari de 1414, l'heretat comptava amb una guarda de 223 ovelles, entre les bacives i les prenyades; uns altres 150 anyells per a la venda i reposició, i ramat de 350 caps de cabres, cabrits i bocs. L'alimentació dels ramats d'ovelles i cabres depenia bàsicament de les brostes després de la sega, i de les garrigues de l'alqueria que proporcionaven gramínies silvestres, com ara el càrritx i el fenàs. No hi ha cap referència a l'arrendament de pastures durant aquests anys, ni tampoc esments a la transhumància, una activitat comuna entre els pagesos rics i terratinents de la par-ròquia.⁷³ Els productes d'aquests ramats eren les cries, anyells i cabrits (carn), i els subproductes: la llana, els formatges, els cuirs i l'adob.⁷⁴

La temporada 1414-1415 la guarda d'ovelles proporcionà 200 anyells per a la venda, descomptant els pagats de delme. El 1416 el nombre d'anyells venuts fou de 144. Però l'any 1417 les vendes es reduïren a 31; el document esmenta: «que solament ne romangueren dels primarencs com tots los altres se moriren axí com foren per tota la illa», una epizoòtia havia delmat els ramats de l'illa. El volum mitjà d'anyells venuts els dos primers anys suposa que, descomptades les cries de reposició i les pagades pel delme, totes les cries disponibles eren venudes al mercat. Els cabrits venuts en el període 1415-1417 augmentaren de 73 a 103, descomptat el delme. Ara bé, aquestes no eren totes les cries de l'any, perquè una part d'elles es retirava per engreixar-les i vendre-les més tard com a castrats; cada any eren venuts 33 castrats al mercat de Palma. Endemés cada any eren venudes 30 cabres velles, que ja no servien per a la reproducció, a altres pagesos de la contrada. Per tant, la suma dels cabrits i castrats (cabrits apartats de l'any anterior) venuts al mercat i els conservats per a la reposició de les pèrdues (substitució de les cabres velles o mortes) del panell 2 del quadre 2 s'atansa molt al nombre de cries que podia proporcionar cada any aquella guarda de cabres (panell 3 del quadre 3). Respecte als subproductes més importants, la llana i els formatges, les dades són poc clares. El volum de llana obtingut era d'entorn d'11-14 quintars (441 quilograms); això significa la venda de la pràctica totalitat de la llana que podia produir el ramat d'ovelles (panell 3 del quadre 2); només una petita part fou filada i donada a teixir a alguns teixidors de la contrada per fer vestits per a la família.⁷⁵ La venda de formatges d'ovella fou relativament estable en aquells anys, excepte el 1417 en què només foren venudes 27 fogasses d'ovella (que pesaven menys d'una quarta part d'un quintar), a causa de l'epizoòtia d'aquell any que comprometé tota la producció

72. CHAYAIA NOV, *La organización...*, 196-200.

73. Vegeu A. MOREY, «Sa Torre de Llucmajor: una possessió eminentment ramadera de sa Marina (segles XV-XVIII)», dins A. MOREY TOUS i G. JOVER-AVELLÀ, *Les possessions mallorquines: passat i present*, Palma, Documenta Balear, 2012, 195-210.

74. Algunes referències dels rendiments dels ramats ovins a Llucmajor al segle XV es poden trobar a FONT, *Història de Llucmajor. Volum II...*, 135, 183-186.

75. ARM, PN, T-199, f. 25-31v.

pecuària. En canvi, la venda de formatges de cabra fou poc important: el 1415 només fou venut un quintar de formatge de cabra. De mitjana, es venien cada any 204 quilograms de formatges majoritàriament d'ovella. Així, les vendes de formatges de les guardes d'ovelles i cabres de la tinença, segons els indicadors del panell 3 del quadre 2, se situaven per sota del seu potencial productiu.

La comparació entre la venda dels productes i subproductes més importants dels ramats d'ovins i caprins suggereix que una part dels caps caprins excedents era consumida per la unitat domèstica, però no hi ha cap esment sobre aquest fet. Possiblement, la ingesta de proteïnes més important vingués del consum de formatge, una proteïna que era susceptible de conservar-se més temps que la carn. L'elaboració potencial de formatge d'ovella –l'elaboració del de cabra era menys habitual–, considerant que almenys la meitat de les ovelles del ramat quedessin prenyades, seria d'uns 550 quilograms anuals.⁷⁶ L'estimació del consum de la unitat domèstica podria ser d'entorn dels 120 quilograms anuals,⁷⁷ mentre que la venda mitjana segons el llibre de comptes era de 200 quilograms. Per tant, la producció permetia satisfer les necessitats de consum de la família i els treballadors, i deixava un marge no menyspreable per compensar altres dèficits en el consum de proteïnes.⁷⁸

L'anàlisi de la dotació de factors, producció, consum i venda dels productes i subproductes agraris de la tinença Cardell suggereix una doble estratègia. D'una banda, aquesta gran explotació mantenia un component d'autoconsum molt important relacionat amb la producció dels cereals panificables i altres productes agrícoles, el vi, les hortalisses i fruites, i, en part, amb el consum de proteïnes (carn i formatges). Així doncs, malgrat que fos una tinença ampliada, per la seva extensió i la contractació de mà d'obra assalariada (o esclava), conservava els trets característics d'una explotació pagesa: autoconsum i reposició d'una part important dels aliments, pluriactivitat (filar, formatjar) i contribució de la força de treball familiar a les tasques agràries. D'altra banda, l'explotació mostra una acusada especialització ramadera, especialment en la venda de cries i llana, que exigia un ús extensiu de les pastures i poca mà d'obra. Així doncs, la pregunta rellevant és si els ingressos monetaris que proporcionava l'especialització ramadera ovina permetien cobrir els dèficits en la producció d'aliments que es produïren en aquells anys (bàsicament comprar blat), i pagar altres despeses relacionades amb la gestió i reproducció de l'heretat, i sobretot fer front a les puncions feudals i fiscals que gravaven la tinença.

Ingressos, despeses i alienació de la terra

L'anàlisi dels ingressos i les despeses monetàries hauria de donar complida resposta a la pregunta anterior. El quadre 3 recull els ingressos anotats a la cura-

76. Només produïen llet les ovelles i cabres prenyades. Una part de la llet es destinava a l'alimentació de les cries i la resta es podia destinar a fer formatges; vegeu font al quadre 2.

77. El consum de formatge d'un home adult seria d'entorn de 13,1 kg/any (nota 68).

78. No s'ha considerat la carn de porc perquè no s'esmenta en els inventaris i comptes de l'heretat. Només en una partida de despesa es consigna la compra de porcs per celebrar una festa. Per tant, llavors encara formava part d'un consum conspicu, més que habitual.

doria per la venda dels productes i subproductes pecuaris i per l'arrendament de la vinya i les pastures. Els valors fan referència a les vendes recollides en el quadre 2, expressades en valors monetaris. Les dues darreres columnes, en valors absoluts i relatius, recullen la mitjana de les temporades 1414-1415 i 1415-1416 que proporcionen dades completes abans de la segona subhasta que suposà la venda de la major part del bestiar de tir. El quadre 3 mostra que durant aquell període els ingressos monetaris procuraven entorn de 3.300 sous de mitjana cada any. En total, els ingressos de les tres temporades, afegint-hi els arrendaments de terres, foren de 9.865 sous. La pràctica totalitat dels ingressos de la tinença depenia de la comercialització dels excedents pecuaris, entorn del 84% del total. La venda de les cries de les ovelles, la llana i els formatges proporcionava el 58% dels ingressos totals, i la venda de les cries i els castrats prop del 25,7%. La resta era el que podríem anomenar «vendes desesperades» per saldar crebants, com la venda de bestiar de tir (3,5%), i els ingressos que proporcionaven l'arrendament de les pastures i els guarets (12%), i la vinya (0,8%), que anticipaven la fallida de l'explotació. Per tant, els ingressos pecuaris eren la garantia per saldar les despeses monetàries que exigia la reproducció de l'heretat. Però, eren suficients aquests ingressos? L'especialització pecuària i la creixent mercantilització de la tinença compensaven els desequilibris en el compte de cereals que hem observat en l'apartat anterior i pagar la resta de despeses monetàries?

QUADRE 3
Ingressos de l'heretat Cardell. Valors expressats en sous

<i>Vendes i arrendaments</i>	<i>1414-1415</i>	<i>1415-1416</i>	<i>1416-1417</i>	<i>Ingressos totals 1414-1416</i>	<i>Distribució ingressos %</i>
Anyells	1.285	860	197	2.342	23,7
Cabrits	440	620	600	1.660	16,8
Castrats	264	231		495	5,0
Cabres velles	180	180		360	3,6
Venda llana	1.100	1.000	536	2.636	26,7
Formatges d'ovella*	320	420	27	767	7,8
Formatges de cabra	21			21	0,2
Bou		215		215	2,2
Rucs		130		130	1,3
Renda pastures i guarets		80	1.100	1.180	12,0
Renda vinya			80	80	0,8
TOTAL	3.589	3.736	2.540	9.865	100,0

Font: ARM, PN, T-199 lligall dels comptes de la curadoria, f. 20-24v.

Els problemes financers de l'explotació podien arrencar dels mateixos processos de comercialització. L'especialització tenia els seus riscos. En general, la major part de les vendes de les cries de les ovelles es feia al mercat de Palma; la resta (bestiar caprí, formatges i llana) es comercialitzava al mercat de Lluçmajor.⁷⁹ Si bé la major part de les vendes no plantejava problemes financers, les vendes anticipades sobre el nombre de cries o de llana esperats a la propera temporada, podien plantejar riscos financers importants. El 1414 Antoni Cardell va vendre a un preu pactat anticipadament 14 quintars de llana de l'esplet de 1415 al mercader Pere Garau. Però la tossa de la primavera de 1415 només va proporcionar 11 quintars de llana, i el preu del mercat fou inferior al pactat. Per saldar la diferència, Antoni Cardell hagué de comprar a crèdit una partida de tres quintars de llana al mercader Pere Fuster, a un preu superior al pactat. El resultat fou que es contragué un dèbit de 22 lliures amb Pere Fuster. Aquest no fou l'únic negoci fallit en aquest sistema de vendes anticipades, a futur, perquè s'havien produït altres crebants en vendes anticipades d'anyells i llana en anys anteriors.⁸⁰ Les vendes anticipades reflectien l'ànsia per disposar de diners per poder atendre els pagaments més o menys urgents que exigia un creixent desequilibri en el compte de diners de la tinença.

El quadre 4 agrupa en grans rúbriques les despeses monetàries, en sous i a preus corrents, de l'heretat d'Antoni Cardell. Les tres primeres columnes presenten la informació per a cadascun dels anys, mentre que la penúltima columna sintetitza la despesa total d'aquelles tres anyades; i la darrera ofereix la distribució relativa de cadascuna de les partides respecte del total. Subratllem novament que aquestes partides no inclouen la totalitat de les despeses reproductives i fiscals, com s'ha comentat anteriorment. Les dues primeres rúbriques inclouen les despeses de la notaria i també aquelles relacionades amb el funeral i enterrament del difunt. Ambdues partides no representaven més del 2,5% de la despesa total. La tercera partida està relacionada amb la reposició i l'esmerç en béns fons de l'heretat: la compra de bestiar. Les partides pagades els anys 1415-1416 i 1416-1417 donen compte d'operacions anteriors que es feren efectives aquells anys. D'una banda, la compra de bestiar de tir (bous), però sobretot d'ovelles i anyelles, per ampliar els caps de la guarda de l'heretat. Possiblement aquest esmerç estava relacionat amb l'adquisició el 1406 del rafal Passaró, que augmentava la disponibilitat de pastura per a l'heretat. En total, aquells anys aquest esmerç havia suposat entorn d'un 9,6% de la despesa total.

79. Apartat de vendes dels comptes, ARM, PN, T-199, f. 20-23v.

80. ARM, PN, T-199, f. 25-31v.

QUADRE 4
Resum per partides de les despeses de l'heretat Cardell segons els comptes
de 1414-1415 a 1416-1417. Valors expressats en sous

<i>Conceptes</i>	<i>Despesa 1414-1415</i>	<i>Despesa 1415-1416</i>	<i>Despesa 1416-1417</i>	<i>Despesa total 1414-1417</i>	<i>% Despesa total 1414-1417</i>
Administració	8,0	0,0	408,0	416,0	2,1
Cerimonial ¹	84,8	0,0	0,0	84,8	0,4
Compra bestiar	436,0	1.228,0	226,0	1.890,0	9,6
Família aliments	1.966,2	2.450,2	1.966,2	6.382,7	32,5
Família vestit i calçat	438,0	192,0	265,5	895,5	4,6
Salaris missatges i jornalers ²	500,0	1.128,0	1.063,0	2.691,0	13,7
Aliments dos missatges	600,0	600,0	600,0	1.800,0	9,2
Salaris oficis	23,0	4,0	9,0	36,0	0,2
Impostos	130,0	159,1	200,7	489,7	2,5
Censos i tasques	364,67	509,67	413,67	1.288,00	6,5
Censals	380,00	1.048,00	740,00	2.168,00	11,0
Deutes i endarreriments censals ³	36,0	689,5	801,0	1.526,5	7,8
TOTAL	4.966,7	8.008,5	6.693,1	19.668,3	100,0

Font: ARM, PN, T-199, f. 25-31v.

Notes: 1. El fons de cerimonial recull les despeses en el funeral i l'enterrament del difunt. 2. Entre els salaris dels missatges i jornalers hi ha els 500 sous pagats cada any al majoral administrador, que ja es pagaren el primer any de la curadoria. Mentre que els salaris dels missatges, jornalers i del pastor només es pagaren en els anys posteriors. 3. En els endarreriments es barregen deutes de pensions de censals i préstecs no cancel·lats quan es fa el tancament del compte.

La creixent despesa de la família en aliments era deguda als desequilibris entre la producció i les necessitats de consum de forment. La disminució del component d'autoconsum –com a conseqüència de la reducció de la dotació de treball i de la superfície cultivada– exigia més compres de blat al mercat, i després també de vi (arrendament de la vinya, 1416-1417). Per això, durant aquells anys la despesa assolí un 32,5% de la despesa total. Les despeses en vestit i calçat de la família i dels treballadors de la casa representaven un 4,6% de la despesa total. Els salaris monetaris i el valor de l'alimentació de la mà d'obra contractada assolien el 24% de la despesa total. Així doncs, la manutenció i la roba de la família i dels treballadors representaven quasi el 60% de la despesa monetària total, una mica més si hi afegim la despesa en la contractació dels serveis d'alguns menestrals per a la confecció de la roba o algunes reparacions de les cases (0,2%).

Les exaccions fiscals que figuren als comptes d'aquells anys són el fogatge del morabatí, l'impost de la molitja i les talles pagades a la vila. En total, els impostos registrats només representaven el 2,6% de la despesa total. ¿Com es pot explicar aquest percentatge tan baix en la càrrega fiscal quan s'ha dit que l'increment de la fiscalitat era una de les claus explicatives de la crisi de la pagesia durant el primer terç del segle XV? Perquè la fiscalitat directa (talles) tenia un caràcter episòdic en aquella etapa. Les talles i els subsidis queien com pedregades, atenent a les urgències de la Corona (guerres, matrimonis reials, càstigs contra la població) o bé a les urgències del Govern del reialme i de les universitats (caresties, defensa, obra pública).⁸¹ Per això, els anys de la curadoria només hi havia les talles locals. Ara bé, no hem d'oblidar que possiblement el 1414 encara perduraven els efectes subterrànies de les elevades talles reials imposades el 1391 i 1398, en forma de deutes, i podien arrossegar-se durant anys.⁸² Pel que respecta a l'augment dels impostos indirectes sobre la compra i la venda del vi o la llana als mercats, que, com s'ha dit, no s'anotaven en els comptes, els seus efectes es manifestaven en l'encariment dels costos de comercialització i els canvis en els preus relatius; ambdós podien tenir efectes sobre la demanda i l'assignació dels recursos, encara poc estudiats.⁸³

La punció feudal i emfitèutica (censos) tenia en els comptes un pes molt més important que els impostos: el 6,5% de la despesa total, tot i que, com s'ha dit, no s'anotava la punció decimal entre la despesa corrent. En el quadre només es comptabilitzen la tasca i els censos alodials i emfitèutics pagats per l'alqueria de la Llapassa i el rafal Passaró, perquè els delmes es pagaven en espècies sobre l'era (cereals), celler (vi) i corral de cries. La comptabilització del delme com a despesa monetària suposaria un increment substancial de la partida de censos i tasques (quadre 4). Perquè, tal com s'ha explicat anteriorment, el delme i la tasca sobre la producció de blat suposava un 20% del producte brut, i un 26% del producte net (producte brut menys la llavor). Al senyor directe, Lluís SAGRANADA, se li pagaven 10 quarteres de forment anuals per la tasca, expressada a preus corrents, i un cens de 12 sous. A més, pagaven dos censos emfitèutics pels establiments d'aquelles tinençes: un cens de 10 quarteres de forment a Guillem Llana per l'establiment de la Llapassa i un altre de 19 lliures a Antoni Mestre d'Alaró pel rafal Passaró. El 1417 constava que encara s'havien de pagar endarreriments per algunes anualitats a Bernat SAGRANADA, Antoni Mestre de Sineu «prorrata de trenta tres lliures degudes al dit Anthoni per rahó d'aquelles denou lliures que li fa la dita heretat de cens tots anys» sobre el rafal Passaró, i a Mateu Llana, ciutadà, el cens sobre la Llapassa dels anys de 1414 a 1417. Així doncs, bona part dels pagaments de la tasca i dels censos enre-

81. MAYOL, «La fiscalitat...».

82. A. MAYOL, «De l'origen del deute públic a la crisi financera. Alcúdia i les estratègies innòcues de reducció del deute (1350-1460)», dins P. CATEURA (ed.), *El crèdit i el sistema financer del Regne de Mallorca (segles XIV-XV)*, Palma, Universitat de les Illes Balears - Consell de Mallorca, 2009, 41-64.

83. F. LÓPEZ, «Para una historia fiscal de la Mallorca cristiana (siglos XIII-XIV)», *Anuario de estudios medievales* 38-1, 2008, 101-184; i A. MAYOL, «El vi en el sistema tributari de Mallorca (segles XIV-XV)», *Mayurqa* 26, 2000, 61-180.

gistrats als comptes d'aquells anys foren satisfets posteriorment amb el producte de les subhastes dels béns de l'heretat de 1415 i 1416.

Els carregaments censals i els deutes contrets constituïen conjuntament el 18,8% de la despesa de l'heretat. Els censals eren propietat de la confraria de la capella dels Aniversaris de l'església de Lluçmajor (12 sous anuals), Jaume Delgado (20 lliures censals anuals), el notari Joan Despuig (4 lliures), Bernat Burguet (12 lliures) i Lluís Sanglada (4 lliures i 16 sous de pensió). També en el pagament de les pensions censals s'havien acumulat endarreriments «de temps passat». Al costat d'aquests deutes hi havia una important partida de debitoris, deutes a curt termini, relacionada amb l'ampliació dels negocis ramaders. Antoni Cardell devia importants partides de diners a Pere Fuster (noble) i a Pere Garau (mercader) per la compra de llana; a Agustí Mora (noble) i Bernat Safortesa (noble) per la compra d'ovelles i anyells, i a Pere Pisà i a Joan Mir els eren degudes importants quantitats de diners (400 i 801 sous, respectivament), però a la documentació no es menciona l'origen d'aquests debitoris.

QUADRE 5

Subhastes dels béns d'Antoni Cardell, 1415-1417. Valors en lliures corrents (ls)

	<i>Total</i>	<i>Bestiar</i>	<i>Utiltatge</i>	<i>Mobles</i>	<i>Teles i vestits</i>
Subhasta 1415 ls	221,40	198,53	18,36	4,51	
Subhasta 1415 %	100,00	89,67	8,29	2,04	
Subhasta 1416 ls	114,17	1,70	53,58	10,93	47,96
Subhasta 1416 %	100,00	1,49	46,93	9,57	42,01

Font: ARM, PN, T-189, f, 18 i s.

Les dificultats financeres de la tinença, i també les dels seus parents i amics, queden paleses en les dues subhastes que foren necessàries per pagar els deutes més peremptoris (quadre 5). La primera subhasta se celebrà a la fi de l'any agrícola 1415. En ella fou venut la major part del bestiar de tir (boví i de tir), 89,7% del valor total dels béns subhastats, així com la major part dels béns de transformació dels productes agraris (formatgeres, cubes i botes de vi). Els compradors foren el mateix fill Antoni, i els seus oncles Bonanat, Gabriel i Francesc Cardell, i altres famílies amb qui havien emparentat per matrimoni, com les famílies Mut i Pastor. Així els parents adquiriren el 41% del valor total, i el 40% del valor del bestiar encantat (majoritàriament els bous i altre bestiar de tir). L'altre comprador important fou Miquel Muntanyans, un gran terratinent de Lluçmajor.⁸⁴ La participació dels parents i veïns era nua mostra d'aquells lligams socials i familiars de solidaritat.

84. J. PALOU, «Els Muntanyans i el cercle humanista» dins M. Barceló (ed.). *Al tombant de l'Edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanística, XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, 2000, 451-468.

Foren un intent d'evitar la fallida de la tinença. Així ho suggeria el curador en l'acta de la primera subhasta:

Les cabres e les ovelles romangueren en la heretat que no-s pusqueren vendre que no atrobí algú qui les volgué comprar a nengun foraxi donchs no les donàs. E pero tarda tant lo dit curador a fer lo dit encant ans ne moriren pres de la maytat de les dites ovelles segons assò saben tots los habitants de la parròquia de Lluchmaoir. Però és ver que los amichs del dits hereus volien que fossen continuats e stiguessin a parill e fortuna dels dits hereus con en als manà de continu mort lo dit Anthoni Cardell fora stat fals dit encant.⁸⁵

En la segona subhasta de 1416 foren venuts l'utilitatge agrari (arades, jous, relles, etc.) i les premses del vi i les botes; en total el valor s'aquests béns representà el 47% dels ingressos totals. A continuació, fou subhastat l'aixovar de la casa (vànoves, teles, camises, etc.) que pujà fins al 42% del valor dels béns venuts. Els familiars i parents en aquesta segona subhasta compraren béns per un 13,5% del valor total. Els grans compradors foren el noble Jaume Núniç que adquirí béns per un valor del 35% del total, i els corredors d'orella que compraren béns per tercers fins a un 25,5% del valor total. Aquesta segona subhasta posava en relleu dues qüestions. D'una banda, que els parents de la família Cardell no disposaven de més recursos per defensar l'heretat d'Antoni Cardell. I, de l'altra, que l'afebliment de la capacitat productiva de l'explotació deixava a la família com a única opció l'arrendament dels camps de conreu, vinya i pastures per mantenir els seus ingressos (quadre 4). Tanmateix, les 335 lliures aconseguides en les dues subhastes, estaven lluny de cobrir els deutes i càrrecs que arrossegava el patrimoni (500 lliures).

Després de l'òbit d'Antoni Cardell disposem d'algunes actes notariais on apareixen els germans d'Antoni, Miquel i Bernat, com a administradors del seu patrimoni, i el seu fill Antoni com a hereu.⁸⁶ La reducció de la capacitat productiva de l'explotació impellia els hereus a seguir dins la roda del deute, d'una banda, per satisfer les seves necessitats de consum (aliments),⁸⁷ i, de l'altra, per pagar els deutes que s'acumulaven.⁸⁸ El 1425, finalment, es posà a subhasta l'alqueria de la Llapassa i el rafal Passaró. El comprador fou Pere Salvà, un terratinent que s'havia convertit en poc temps en el propietari més important de la contrada, acumulant alqueries i rafals contigus (Llucament, Llapassa, Passaró, etc.).⁸⁹ Pocs anys després, en el registre de propietaris d'esclaus de Llucmajor de 1427, no hi figurava cap membre de la nissaga Cardell. Uns anys més tard, el 1446, l'alqueria de Martí Sagrañada fou arrendada per nou anys a la societat integrada per Antoni Cardell i

85. ARM, PN T-199, f. 18, primer plec de les subhastes de béns.

86. ARM, PN T-199, f. 1, 18.

87. ARM, PN 4102, f. 18v.

88. ARM, PN, T-199, f. 1, 18.

89. FONT, *Història de Llucmajor. Volum II...*, 136-139; i també del mateix autor *Història de Llucmajor. Volum III (El segle XVI)*, Palma, Gràfiques Miramar, 1978, 193-199. Vegeu l'inventari de la possessió a ARM, PN, O-76, f. 369 i s.

Antoni Mir, i a les respectives cònjuges.⁹⁰ Els descendents de la nissaga Cardell seguien el destí de molts d'aquells pagesos benestants que perderen les seves terres durant el segle XV, i es convertiren en membres d'un nou estrat de pagesos arrendataris.⁹¹ Mentre que altres membres de la pagesia benestant, com ara els Salvà i els Muntanyans, ascendien al rang dels terratinents.⁹²

«Antiqua prosperitas [...] Tristi methamorfosi transierunt»: *A mode de conclusions*⁹³

L'heretat d'Antoni Cardell, com moltes altres explotacions pageses benestants, passà de la prosperitat a la fallida. La tinença havia combinat estratègies que pendulaven entre l'autoabastament i la plena inserció en el mercat. L'especialització pecuària al primer quart del segle XV descansava sobre la promoció de la manufactura de la llana, la protecció sobre les llanes mallorquines i els privilegis per exportar draps de mitjana qualitat. Però l'especialització pecuària exigia la compra o l'arrendament de pastures i de caps de bestiar, amb fons propis o bé recorrent al mercat de crèdit. En el cas de la casa Cardell, com en molts altres exemples, l'estratègia estava amenaçada per dos tipus de factors. D'una banda, les dificultats internes de l'explotació: la pèrdua del cap de l'explotació i de l'esclau, i l'estructura demogràfica de la família feien molt difícil mantenir l'equilibri consum/treball. D'altra banda, les males collites, l'endeutament, la creixent pressió fiscal i els elevats tipus d'interès afeblien la seva capacitat de negociació en els mercats. Les vendes forçades portaven a Antoni Cardell al crebant financer, i aquest a l'endarreriment en els pagaments de rendes i crèdits, i per saldar els vells i nous deutes en contrauria de nous. Al centre de la teranyina hi havia uns mateixos subjectes: mercaders i senyors directes que drenaven rendes per diverses vies sobre la mateixa tinença.⁹⁴

Reprement el fil més general de l'inic del text, els estudis sobre la crisi a Mallorca han mostrat que els primers símptomes de crisi de la renda feudal poden ras- trejar-se abans del flagel de la Pesta Negra de 1348-1349.⁹⁵ Després de la irrupció

90. FONT, *Història de Llucmajor. Volum II...*, 90.

91. Vegeu la descripció d'aquests processos a JOVER-AVELLÀ i PONS, *Possessions, renda de la terra...*

92. J. CIRERA, «Genealogia de la casa de Montanyans a Mallorca», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* 5, 1993, 7-16; J. PALOU, «El problema del deute públic i l'enfortiment del poder reial», *Mayurqa* 26, 2000, 195-208; i MONTANER, «Las franquicias...».

93. Amb aquestes paraules acabava Joan Verger el seu capítol sobre el segle XV (*Història del poble de Santa Margalida, manuscrit, segona meitat segle XVIII*), la cita procedeix d'A. MAS-FORNERS, «Endeutament pagès i alienació de la terra a Mallorca durant la segona meitat del segle XV. L'exemple del terme de Maria de la Salut», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 64, 2008, 89-114.

94. E. TELLO, «El papel del crédito en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias», *Noticiario de Historia Agraria* 7, 9-37.

95. G. JOVER-AVELLÀ, «Una crisi de la renda feudal? Mallorca, 1330-1500», *Estudis d'Història Econòmica* 1, 1992, 31-55; G. ENSENYAT, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona*

de la Pesta Negra, la resistència pagesa, la caiguda de la producció i el despoblament dels camps ensorraren els ingressos senyorials; mentre, la manca de mà d'obra havia reforçat l'esclavitud com una opció viable d'explotació del treball a final del segle XIV, i empenyia a l'alça el preu de mà d'obra esclava i els salaris de la mà d'obra lliure.⁹⁶ La fallida financera de la petita noblesa feudal la portà, sovint, a vendre les seves senyories (cavalleries) a altres grups benestants, majoritàriament mercaders i nobles.⁹⁷ El reialme i la monarquia, per refer les seves finances, endegaren una intensa expansió del deute públic i la fiscalitat. L'expansió fiscal es basà en la creació de nous impostos indirectes sobre els béns de primera necessitat (oli, carn, cereals, vi) que gravaven les economies de les classes populars.⁹⁸ Quan aquells recursos fiscals esdevingueren insuficients, incrementaren les exaccions directes: les talles.⁹⁹ Aquest impost directe gravava la propietat de béns immobles i mobles, i colpia de manera més punyent els grups intermedis de les poblacions rurals, mentre que els nobles, mercès als seus privilegis fiscals, s'escapoliën d'aquesta punició.¹⁰⁰ La noblesa trobaria una via per recuperar els seus ingressos en l'obtenció de càrrecs remunerats a l'administració reial, i l'arrendament de les rendes públiques i reials, i també en el control de l'emissió i la compra de censals del deute públic.¹⁰¹ La «parasitació» de les «rendes públiques» per la noblesa exigia l'augment del deute, i l'increment de la pressió fiscal per mantenir el sistema d'extracció de renda.¹⁰² La combinació d'aquests diferents factors es traduí en un increment

d'Aragó (1343-1349), vol. I, Palma, Editorial Moll, 1997; R. SOTO-COMPANY i A. MAS-FORNERS, «Feudal colonisation and socio-ecological transition in Mayûrqa (Muslim Majorca) in the thirteenth century», *Continuity and Change* 30-3, 2015, 341-366.

96. JOVER-AVELLÀ *et al.*, «Socioecological Transition...», 8-11.

97. P. DE MONTANER a «Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII)» dins R. GARRABOU (ed.), *Terra, treball i propietat: cases agràries i règim senyorial als països catalans*, Barcelona, Editorial Crítica, 1986, 42-65; i també del mateix autor «Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina. Un estat de la qüestió», *Afers* 18, 1994, 405-426.

98. Sobre les imposicions indirectes al període estudiat, vegeu F. LÓPEZ BONET, «Para una historia fiscal de la Mallorca cristiana (siglos XIII-XIV)», *Anuario de estudios medievales* 38, 1, 2008, 101-184; i A. MAYOL LLOMPART, «La fiscalitat indirecta a la part Forana de Mallorca: Alcúdia, Muro i Pollença en la Baixa Edat Mitjana (1350-1450)», dins P. CATEURA, *Compràr, vendre i pagar...*, 172-173.

99. Sobre les talles, vegeu M. BARCELÓ, *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1988; i «Més sobre l'impost del tall (1450-1521)», *Randa* 29, 1991, 185-217.

100. A. MAYOL, «La fiscalitat directa en el món rural medieval: La vila de Muro a finals del segle XIV», *Mayurqa*, 27, 2001, 133-157. Al llarg del segle XVI les talles es convertiren amb un sistema regular d'exacció en el conjunt de l'illa; vegeu del mateix autor *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI: Aproximació a través dels llibres de taxa i estim*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2001.

101. P. CATEURA, «El rey burlado: deuda pública y fiscalidad en el reino de Mallorca (siglo XV)», *Anuario de estudios medievales* 38, 1, 2008, 185-211.

102. P. CATEURA, «Crisi a través de les fonts fiscals i judicials (Regne de Mallorca, s. XIV - principis s. XV)», dins L. TUDELA i P. CATEURA (coord.), *La crisi baixmedieval a la Corona d'Aragó (1350-1450)*, Palma, Illa Edicions - CSIC, 2019, 167-168; i R. URGELL, «La crisi i les finances del

de la càrrega fiscal sobre la majoria de les llars de l'illa durant el darrer terç del segle XIV i la primera meitat del XV.¹⁰³

Els efectes d'aquests canvis sobre l'estructura social dels camps mallorquins foren intensos, com hem vist en l'exemple de Cardell. D'una banda, l'augment dels impostos i dels costos laborals canviaven l'estructura dels incentius econòmics i els preus relatius, que contribuïen a encarir alguns processos productius, especialment aquells més intensius en mà d'obra (viticultura, cerealicultura, oleïcultura), en favor d'altres sectors amb una menor necessitat de contractar treball i menys gravats per les impositcions (ramaderia ovina, especialment la llana i els formatges).¹⁰⁴ D'altra banda, l'augment de l'endeutament rural i urbà, i els elevats tipus d'interès entre 1370 i 1430, comprometien la recomposició de moltes tinences pageses i desequilibraven els pressupostos de moltes universitats rurals, que havien de recórrer de forma creixent també a l'endeutament per equilibrar els seus comptes.¹⁰⁵ La pressió fiscal i l'endeutament contribuïren a l'alienació de terres en dos circuits. En el local, els mercaders i terratinents de les viles adquirien les terres dels seus veïns més desafortunats, com en el cas de la casa Cardell, i augmentaven la diferenciació econòmica en el si de les comunitats pageses.¹⁰⁶ En el regional, els grups socials benestants de la ciutat, mercaders i nobles, enriquits amb el préstec censal i el comerç, compraven les tinences pageses que sortien a subhasta en les seves àrees d'influència.¹⁰⁷ La seva situació no era excepcional, com palesen els testimonis dels pagesos en els processos de 1511:

[...] ningún forense vendía por su voluntad o por especulación sus tierras, sino por deudas y por embargo de los tribunales... En cuanto á las deudas de forense a forense, la común desgracia les dictaba cierto favor y

Regne de Mallorca: la Consignació (1405-1450)», dins L. TUDELA i P. CATEURA (coord.), *La crisi baixmedieval...*, 65-80.

103. P. CATEURA, *Sociedad y sistema fiscal del Reino de Mallorca (1360-1400)*, Palma, El Tall, 2003; P. CATEURA (ed.), *Comprar, vendre i pagar al rei. Els impostos indirectes al Regne de Mallorca*, s. XIV-XV, Palma, El Tall, 2006; i A. FURIÓ, «Les dues corones del rei catòlic. Ferran II, Castella i la Corona d'Aragó», dins E. BELENGUER (ed.), *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2018, 11-62.

104. JOVER-AVELLÀ *et al.*, «Socioecological Transition...», 15-18.

105. P. CATEURA, «Crédito y fiscalidad en las villas rurales de Mallorca (1315-1410)», dins R. VALLEJO i A. FURIÓ (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, València Publicacions de la Universitat de València, 2008, 59-80.

106. A. MAS-FORNERS, «De pagesos a cavallers: l'extracció social i el patrimoni del cardenal Antoni Cerdà i del canonge Gabriel Cerdà (segles XV i XVI)», dins M. BARCELÓ (ed.), *Al tombant de l'edat mitjana. Tradició medieval i cultura humanística, XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 2000, 437-450; A. MAS-FORNERS, «Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació i conflictivitat social a la ruralia de Mallorca (1229-1350)», dins M. BARCELÓ, G. FELIU i J. SOBREQÜÉS (ed.), *El feudalisme comptat i debatut*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2003, 465-502.

107. P. de MONTANER, «Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 45, 1989, 299-315.

recíproca consideración: y así un acreedor forense instado por otro ciudadano que reclamara su crédito sobre un compadre suyo cuyos bienes se habían vendido, le respondió generosa y fieramente: «esto quisiérais para mutuamente destruirnos».¹⁰⁸

Així, la imposició dels preus de venda de la terra als pagesos, a la cúria senyorial o a l'estudi del notari, tenia al darrere una pesada motxilla de préstecs, pressions i deutes vençuts. El censalista deixava madurar el deute acumulat fins que amb una operació, una escriptura, podia exigir i executar la venda de la tinença pagesa.¹⁰⁹ Les derrotes econòmica i política de la pagesia en les revoltes de 1450 i 1520, i en els processos sobre la distribució de la càrrega fiscal de 1477 i 1511, on la pagesia defensava canvis radicals en el sistema fiscal i polític del reialme foren l'epifania d'aquella pagesia benestant i intermèdia que havia dominat els camps de l'illa fins al segle XV.

Durant el cinc-cents l'encongiment dels estrats rurals intermedis, l'ampliació de la mà d'obra assalariada amb poques opcions d'accedir al domini útil de la terra, la crisi de la manufactura de la llana rural, i el drenatge de rendes i recursos a través d'una nova trama urbana que tenia com a cúspide Palma, constituïa un model oposat al que des de mitjan segle XVI s'estava consolidant a Catalunya i el País Valencià.¹¹⁰ Allí, malgrat les puncions feudals i fiscals, les facilitats en l'accés a la terra –ja sigui amb explotacions familiars ampliades (masos o masoveries) o petites parcel·les (establiment i rabasses)–, i la consolidació de nous estrats intermedis rurals i urbans capaços d'articular el comerç regional i explotar les reserves de mà d'obra subocupada, permeteren la formació d'una demanda interior suficient per sustentar processos d'especialització econòmica regionals amplis, que impulsaven canvis econòmics de més abast i que percolaven fins als estrats inferiors de l'estructura social.¹¹¹ A Mallorca la creixent desigualtat en la distribució de la terra i la posterior especialització oleícola actuarien com un fre a la diversificació econòmica i a l'increment de la demanda interna durant un llarg període.¹¹²

108. QUADRADO, *Forenses y ciudadanos...*, 42-43. Vegeu altres exemples a JOVER-AVEL·LÀ, «Endeutament, desigualtat econòmica...»; i MAS-FORNER, «Endeutament pagès i alienació...».

109. A. BHADURI, *La estructura económica de la agricultura atrasada*, México, Fondo de Cultura Económica, 1987, 148; i BLOCH, *La historia rural...*, 369.

110. G. JOVER-AVEL·LÀ, «Les bifurcacions de les estructures agràries durant el regnat de Ferran II (1452-1516): Mallorca i Catalunya», dins E. BELENGUER (ed.), *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2018, 63-86.

111. Aquest argument pren el fil de J. TORRAS «Lluita de classes i desenvolupament del capitalisme. Nota sobre Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe de Robert Brenner» i «Productes vinícoles i integració mercantil a Europa», ambdós treballs recollits a J. TORRAS, *Canvis i conflictes en el món rural català (segles XVIII-XIX). Onze estudis d'història econòmica i social*, Girona, Documenta Universitaria - Universitat de Girona, 2021, 81-90 i 133-146; i del mateix autor, «L'economia castellana el segle XVI. Un esquema», *Recerques: història, economia, cultura* 16, 1984, 159-169.

112. TELLO *et al.*, «From feudal colonization...».